

Gaál Gabriella

A trauma, mint atipikus, kimerevített élmény

Bevezetés

A „traumaelmélet” fogalma Cathy Carruth *Unclaimed Experience*¹ című tanulmányában jelent meg először, ezért az esszémben a kifejezést főként Carruth munkásságára hivatkozva fogom használni. Az elemzéshez szépirodalmi példákat említek a doktori kutatásomból, méghozzá Olga Tokarczuk *Nappali ház és éjjeli ház*, illetve Tóth Krisztina *Vonalkód* című könyveiből. Mindkét szerző az 1989-90-es rendszerváltozás előtti és utáni állapotokat, valamint a történelmi traumák pszichológiai és szociológiai lenyomatait mutatja be. A vizsgálódás szempontjából fontos leszögezni, hogy a Carruth, Felman és Laub² által megfogalmazott traumaelméletre nagy mértékben hatott a dekonstrukció, a posztstrukturalizmus és a pszichoanalízis.³

A strukturalizmus, poszt-strukturalizmus, pszichoanalízis, szemiotika és dekonstrukció referencialitás-kritikái szerint a reprezentációk a valósággal csak közvetített vagy indirekt viszonyban vannak. A traumaelmélet – Thomas Elsaesser nyomán – abból indul ki, hogy a traumatikus esemény a reprezentáció létrehozásakor egy felfüggesztett eredet státuszával rendelkezik, mivel a nyomok hiánya jellemzi.⁴ Azaz a traumaelmélet szerint a reprezentáció és a valóság közötti viszony úgy is értelmezhető, mint amit a nyomoknak a hiánya hoz létre. Ez alapján Dori Laub a traumát tanú nélküli eseményként határozza meg, a tanúként történő megtapasztalás hiányaként.⁵ Carruth szerint ennek az az oka, hogy a traumatikus esemény feldolgozhatatlan.⁶ Ez a felismerés tette lehetővé, hogy a reprezentáció kapcsolatban áll egy traumatikus eseménnyel, és a traumatizált emlékezet referencialitására helyezett hangsúly kerül középpontba.⁷ Carruth-nál is megjelenik végig az eseményre helyezett fókusz. Carruth de Man jelentéseméletéből indul ki, emellett pszichológusok idegtudományi kutatásaira is támaszkodik. Ruth Leys szerint Carruth ezek alapján jut arra a következtetésre, hogy a traumatikus esemény máshogy ágyazódik be a tudatba, mint a normális emlékezet.⁸

1 Cathy CARUTH, *Unclaimed Experience*. John Hopkins University Press, Baltimore, 1996.

2 Soshana FELMAN–Dori LAUB, *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*, Routledge, New York-London, 1992.

3 Ld. A dekonstrukció formáló hatásait jól tükrözik Carruth *Unclaimed Experience* című művében a Paul de Man munkáira való többszöri utalások és hivatkozások, illetve Felman és Laub *Testimony: Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History* című könyvében a de Man-nak szentelt fejezet.

4 Susannah RADSTONE – Katherine HODGKI (szerk), *Regimes of Memory*, Routledge, New York-London, 2003. 194.

5 FELMAN–LAUB, *i. m.*, 92.

6 CARUTH, *i. m.*, 17.

7 Susannah RADSTONE (szerk), „Special Debate: Trauma and Screen Studies”, *Screen*, 42/2 (2001), 201.

8 Ruth LEYS, *Trauma: A Genealogy*, The University of Chicago Press, Chicago, 2000, 7.

Mimetikus és antimimetikus traumaelméletek

Ruth Leys rávilágít a kortárs traumaelmélet paradox vonásaira, miszerint ellentmondás figyelhető meg a trauma mimetikus és antimimetikus elmélete között. Ennek az az oka, hogy a korai pszichoanalitikus elmélet számára a hipnózisban lévő szubjektum volt a minta. A trauma mimetikus elmélete is hasonlóképp vélekedett, úgy gondolta, hogy a traumát átélők a tetteiket nem irányítják és nem felelősek értük, a hipnózisban lévő páciensekhez hasonlóan. Ez pedig hatással volt az antimimetikus irányzat kifejlődésére, amely úgy vélekedett, hogy a trauma olyan külsődleges eseményként értelmezhető, amit nem képes befogadni a szubjektum, és az ilyen emlékek egyfajta szűrőn jutnak át, ezért lehetetlen az előhívásuk. Azaz a feldolgozhatatlan esemény felvétele disszociálódik az emlékezettől.⁹ Végül az antimimetikus elmélet háttérbe szorította a mimetikus paradigmát, és így a passzív traumatizált szubjektum is önrendelkezőként kerülhetett definiálásra. Ugyanakkor Leys szerint fontos kiemelni, hogy a két irányzat nem különíthető el egymástól ennyire élesen, hanem tulajdonképpen a két elmélet közötti ellentmondások határozták meg a pszichológiát és pszichoanalízist. Leys úgy értelmezi, hogy a mimetikus felfogás szerint a szubjektum a tudat alatt megismétli vagy újra átéli a traumát, míg az ellentétes elméletben a szubjektum kívül reked az eseményen¹⁰ És ez az antimimetikus értelmezés hatott Carruth Freud-elemzésére is. Carruth azt írja, hogy a Freud-nál megjelenő traumatikus neurózis (az élmény) egy, a szubjektum számára feldolgozhatatlan esemény újrarájátszásaként következik be.¹¹ A traumatizáló esemény visszatérése sok szempontból úgy tűnik, mint egy ébrenléti emlék, mégis csak egy tünet vagy egy álom módján kerülhet elő: a traumatikus tapasztalat állandóan ráerőlteti magát a páciensre, és e tapasztalat erejének hatására az alany rögzül a traumához.¹² Freud szerint ez az ismétlési kényszer olyan, mint egy kísérlet, a túlélés és a tudatosság közötti paradox kapcsolat megragadására. Freud azt sugallja, hogy az elme fejlődése nagyon hasonlít a test fejlődéséhez¹³, de a testtel ellentétben a tudatosság gátja egyben az érzékelés és a tudás gátja is, amely megvédi a szervezetet azáltal, hogy a stimulációt az idő rendezett tapasztalatába helyezi. Ami okozza a traumát, az a sokk, ami úgy tűnik, hogy nagyon hasonlít a testi fenyegetettséghez, de valójában a törés az elme időbeli tapasztalatában figyelhető meg.¹⁴ Összefoglalva, voltaképpen a túlélés sokkja jelentkezik a trauma bekövetkezése után, és hirtelen az öntudat nem tud mit kezdeni a túlélés tényével, nem tud időben reagálni.

9 Susannah Radstone, „Traumaelmélet: Kontextus, Politika, Etika”, ford. Andorka György, Metropolis, 2018/2. <https://metropolis.org.hu/traumaelmélet-kontextus-politika-etika-tooltip-a-forditas-alapja-radstone-susannah-trauma-theory-context-politics-ethics-paragraph-30-2007-no-1-pp-9-29> (2022.03.04.)

10 LEYS, *i. m.*, 298.

11 CARUTH, *i. m.*, 2.

12 CARUTH, *i. m.*, 67.

13 Vö. Frank J. SULLOWAY, *Freud, a lélek biológusa*, ford. SÍKLAKI István, Budapest, Gondolat, 1987.

14 CARUTH, *i. m.*, 67.

A trauma mint kimerevített élmény

Egy esemény tehát akkor válik traumatikussá, amikor beismerhetetlen, avagy feldolgozhatatlan jelentésekkel és fantáziákkal társul, azaz a traumatizáló hatás nem magában az élményben van. Radstone szerint „nem az esemény az, amely természeténél fogva „mérgező” az elme számára, hanem az, amit később az emlékezettel művel.”¹⁵ Ugyanakkor Leys kiemeli, hogy ez a felfogás elfeledkezik a szubjektum kívülrekedtségéről és a tudattalan értelmezői folyamatokról, mint például arról, hogy a jelentésalkotás folyamatán nincs tudatos kontrollja. Az eddigiek alapján elmondható, hogy a traumaelméletben az esemény az, ami kiszámíthatatlan és irányíthatatlan, nem pedig a szubjektum.¹⁶ Pintér Judit Nóra alapján megállapítható, hogy az élmény folyamatosan jelen van az átélőben és a trauma „kimerevített élménynek” mondható, mivel a trauma már nem tapasztalat.¹⁷ A szubjektum számára mindig jelenlévővé válik a trauma, nem tud múlttá, azaz feldolgozott tapasztalattá válni. Kialakul a traumapsziché állapota, amikor a veszteség érzete nem enyhül, hanem az állandó ismétlődési jellege miatt és az elidegenedés miatt megmarad, illetve felerősödik. A trauma átélői képtelenek elszakadni a sokkot kiváltó emléktől, ahhoz fixálódnak, ezzel pedig az időtlenség örvényébe zuhannak. Az események azonban nem tudnak tapasztalattá válni, a szubjektum rögzül az élményhez, megreked az élettörténetének egy fázisában és nem lesz képes időben elvonatkoztatni magát tőle. A traumát átélt alany egy üres, érték nélküli ál-biztonságot teremt, nem önmaga lesz, nem tartozik immár senkihez sem, így önmagához sem, és sehol nincs jelen, csak az átmenetben, a határvonalon és a két emlékkép között. Az én tehát végül elveszíti önmagát a traumatikus emlékek kavargásában, és az örvénylésben szétforgácsolódik. Az én a trauma hatására visszahúzódik a gondolkodásba, a belső világba, belső testbe, ahol az én nem rendelkezik időbeliséggel, léte csak a belső világban való rekedtségre korlátozódik. A bensőségességbe való elvonulással az ész, az elme és a testi tapasztalatok szétválasztódnak, így a test „elhagyása” objektivációhoz vezethet. A test kiszolgáltatottá válik a külvilággal szemben.¹⁸ A traumatikus esemény nem tud részévé válni a szubjektum identitásának, a védekező mechanizmus miatt az én csak részben és utólag tud szembesülni az élménnyel. Az átélt trauma konzerválja az ént, aki azt nem tudja harmonikusan az élettörténet egységébe illeszteni, azaz a „túlélő” szubjektum nem képes uralni az élményt, amely behatolt az énjébe és kiszakított belőle valamit. Tehát olyan idegenséggel találkozik, amelyet nem tud integrálni, nem érzi a sajátjának, pedig az énjének a kitörölhetetlen része lett. Carruth segít megérteni ezt az állapotot, mivel rávilágít arra, hogy a tudat megsérülésének, hasadásának oka Freud szerint az „Ijedtség”, a felkészültség hiányából fakad, hogy a szervezet képtelen a túl gyorsan érkező ingerek befogadására, így az elme későn ismeri fel a

15 RADSTONE, *i. m.*

16 RADSTONE, *i. m.*

17 PINTÉR Judit Nóra, „Trauma, változás, tapasztalat,” *Aspecto*, 2008/1, 65.

18 Vö. PINTÉR Judit Nóra, *A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia*, L' Harmattan, Budapest, 2014, 40.

fenyegetést.¹⁹ A sokkos állapot alatt azonban nem a fenyegetettség közvetlen tapasztalata következik be, hanem éppen ennek az élménynek a hiánya, és az ismeretlen ijesztő volta. Tokarczuk *Nappali ház, éjjeli ház* című regényében több történet felbukkan Pietno és környékének az első világháború és a rendszerváltozás közötti történelméből, s az összes szál az elbeszélőnél fut össze, aki új lakóként megpróbálja megismerni a térséget. Ennek következtében derül ki Marek Marek története is, mely kitűnően példázza azt, hogy az átélt trauma hogyan képes konzerválni a szubjektumot. Marek Marek gyönyörű és kedves kisfiú volt, de az édesapa bántalmazta a családját. Amikor a fiú nagyon félt egy újabb testi bántalmazástól mindig elbújt a sötét pincében. Amikor Marek Marek felnőtt és a legtöbb testvére elhagyta az apai házat, felfedezte az alkohol „gyógyító” és kábító erejét. Egy nap az apjával való szokásos összetűzés során megölte a bántalmazóját. Marek Marek részt vett rehabilitáción is, de ez nem segített a számára és többször próbált meg öngyilkosságot elkövetni. Marek Marek számára a fájdalom olyan volt, mint egy nagy fekete madár. Végző fájdalmában kirabolt egy alkoholt árusító kisboltot, majd a nap végén felakasztotta magát. Marek Marek már régóta nem élt igazán, csak vegetált, és nem tudott túllépni a gyermekkori traumákon, illetve a gyilkosságon. Az alkoholos állapotban újra- és újra átélte az eseményeket, de az ismétlési kényszer és a függőség miatt nem tudott szabadulni a „nagy fekete madártól”.

További példákért érdemes még Tóth Krisztina *Vonalkód* című kötetéhez fordulnunk. A kiábrándulás, az összezavarodás és a veszteség visszatérő elemei az elbeszéléseknek, s a traumát átélő elbeszélők képtelenek húzni egy vonalat, mely elhatárolná a múltban megtörténteket a jelentől. A kötet tizenöt novellájának egymáshoz kapcsolódását ezenfelül biztosítja még az alcímekben szóösszetételekként szereplő vonal motívum. A vonalak képesek elhatárolni és összekötni a különböző emberi kapcsolatokat s egyben testeket, valamint általuk az idősíkok is egymásba csúsznak. Érdekesség, hogy *Egy boszorka van (A vonal foglalt)* és a *Szeretek táncolni (Záróvonal)* című novellák történetei nagymértékben hasonlóak. Egy történet két variációját olvashatjuk, hiszen mindkettő középpontjában a megcsalás élménye és a traumát feldolgozó szubjektum áll.

Az *Egy boszorka van* novella alcíme a telefonbeszélgetésekre utal, mintha a hívott fél elérhetetlen lenne. A hívott fél pedig azért nem érhető el, mert mással, másvalakivel van elfoglalva. Az elbeszélő egy gyermekkori traumával indít, a költözés zűrzavarában az apa a kályhába hajította a kislány játékbabáját, melynek pusztulása előrevetíti a vetélést. A történet végén az elbeszélőt már felnőtt nőként láthatjuk, és a férj félrelépésének lehetünk tanúi. Az elbeszélő várandós lett és az örömhírt akarta volna megosztani a kedvesével. Ikreket várt, dupla szívhanggal a méhében. Háromgyerekes anyává vált volna. Az elbeszélő el akarta volna mesélni a boldog hírt a férjének, de a vonal foglalt volt. A szerelme foglalt volt közel két napig. A feleség leutazott a vidéki házba, hogy személyesen beszél-

jen a férfival, ahol rajta kapja a férfit a (sztereotip módon reprezentált) szőke, nagy mellű, modell szépségű szeretőjével.

Az idegenség érzete az elbeszélő teste és az éntudata között szakad fel, a traumában elveszti önmagát, kívül reked az én. Az elbeszélő a trauma miatt sokkos állapotba kerül, továbbra is idegen marad a test és az én, valamint a kívül rekedés és a vetélés miatt a nő teste többszörösen is megkülönböztetetté válik, amely a traumáival a perifériára sodródik. A szubjektumnak meg kellene tapasztalnia azt a pozíciót, amit eddig a férfi foglalt el, döntéshozóvá kellene válnia. A szuverén szubjektumként való újra pozícionálás tragikus-ként, rémisztőként hat.

Pár év elteltével látjuk újra az elbeszélőt, amint megpróbálja kihamuzni a hétvégi ház kályháját²⁰ a fiával. A teste öreggé, hamuszürkévé és fásulttá vált, épp úgy, ahogy az arca és a hangja is. A traumát még nem sikerült feldolgoznia, mániákusan meg akar szabadulni a kízó emlékektől, a halottak képétől, a szakítás emlékétől, hogy visszatérhessen az életbe. Szimbolikus, hogy éppen Halloween napja van. A kályha kitakarítása után a kertben szétszórja a hamvakat. A kályhával és a hamuval a történet visszacsatol a játékbaba elégetéséhez. A gyerekkori trauma megisméltődött, immár a saját gyermek elvesztésének fájdalmával. Az elbeszélő fia állandó emléknnyommá válik, hiszen általa felrémlik a korábban tervezett jövő. A fiú felidézi az elbeszélőben a szeretett férfit, a szerető képét és a fiú ikrek elvesztésének fájdalmas emlékét, ám a szeretett férfi foglalt. A fiú utal a hiányra, hogy a történet címe sosem válhat befejezett mondattá vagy mondókává, inkább rémtörténetté válik, egy rossz álommá.

A másik említett novellánál az alcím: (*Záróvonal*), valamilyen behatároltságra enged következtetni, olyan vonal-motívum bontakozik ki, amely elválaszt, szétszakít és átjárhatatlanságot eredményez. Az elbeszélés a férfialak brutalitásáról árulkodó apró mozdulatokkal először tréfásan, majd félig komolyan utal a férfi félrelépésére okot adó jellemére. A megcsalás kiderülésekor a Másik vész el, a Másik válik idegenné. Az én számára megváltozik az addig ismertnek vélt arc szerkezete, ugyan még emlékezteti őt az emlékekben őrzött régire, de már nem ugyanaz. Most válik csak igazán meztelenné a másik arca. A férfi a kalandot szereti, a kockázatot és a veszélyt, a játékot, a záróvonalak átlépését. Az elbeszélővel is úgy kerültek össze, hogy kezdetben a férfinak volt felesége, végül pedig az elbeszélő került a megcsalt személy szerepébe, a záróvonal által lezárt szférába.

A rések, a repedések és felfelések történeteit olvashatjuk. Mindkét történetben a nő nem képes teljessé válni, kasztráltként jelenik meg, nem képes kielégíteni a férfi vágyát, nem tud tökéletes és fiatal testként megmaradni, így a férfi tekintetében értékét veszti. Mindkét történetben záróvonal húzódik a nő-férfi párok között, melyek átléphetetlenek.

20 A kályha szövetségsszervező és élettörténet alakító tárgyává válik. A kályhához felnőttként is a költözés toposza kapcsolódik, de más jelentéssel bír. A Másiktól való elköltözést jelenti, a közös élet megszűnését, a közös jövő lehetetlenségét.

A megcsalt elbeszélők csak a törésvonalak bekövetkezte után eszmélnek rá a valóságra, a záróvonal által addig elzárt világra.

A trauma koherens narratívába foglalása

Az említett szépirodalmi példák által is láthattuk, de Carruth elmélete alapján is megállapítható, hogy a traumát túlélőknek szükségük van arra, hogy a történetet koherens narratívába foglalják, ezért jelentősek a narrációs aktusok. A traumatikus események megfosztották az áldozatokat a nyelvtől, amelynek segítségével reprezentálhatók lettek volna az átélt események. Például Olga Tokarczuk regényében Paschalis megírja Szent Kümmernis (németül Wilgefortis) történetét, akinek tiszteletét az egyház nem ismerte el, de a kultusza Bajorországban sokáig virágzott. Kümmernis keresztény hitre tért és Krisztusnak szüzességet fogadott. A lányt atyja Szicília királyához akarta férjhez adni, de Kümmernis a keresztre feszített vőlegényéhez, Jézushoz menekvésért imádkozott, hogy megőrizhesse tisztaságát. A báró dühbe gurult és elrabolta a zárdából a lányát, hogy fogságban tartsa és úgy bírja jobb belátásra. A tömlöcben Kümmernis nem kapott enni. A rabság alatt Kümmernisnek szakálla nőtt, s arca Jézus képét tükrözte. Wolframnak (a kérőnek) már nem kellett a leány, de a báró nem engedett a csoda láttán sem, és bosszúból keresztre feszítette a leányát. Kümmernis egyik ábrázolása a lengyel Wambierzyce település templománál található. (Ebbe a templomba az elbeszélő és Marta is ellátogat, kiderül, hogy korábban németek építették az épületet és a kulturális lenyomataikat őrzi a belső díszítés is.) Kümmernis történetét a fiatal szerzetes, Paschalis akarja elfogadtatni az egyházzal és megírja a szent életét, de elutasítják. A szerzetes erőt merít a szent példájából és bálványozza őt. Paschalis nővé szeretne válni. A férfi rabnak érzi magát a saját testében és idegennek véli azt, nem tud azonosulni a külsejével. Azáltal, hogy megismerkedik Kümmernis életével, erőt tud meríteni, hogy nem lehetetlen a vágya és nem számít különcnek. Paschalis azzal, hogy megírja Szent Kümmernis életét, saját traumáival néz szembe és próbálja narratívába foglalni a tapasztalatait. Ugyanakkor Paschalis életrajz írása irodalmi mű az irodalmi művön belül, és egyfajta tanúságtételként készen áll a megszólalásra, amikor már a tudás minden más formája képtelen a tapasztalat megragadására és kifejezésére. A traumát átélő (Paschalis esetében a trauma az, hogy női lélekként férfi testbe született és a külvilág férfiként észleli) számára a saját narratívájának felépítése mindig egy performatív folyamat, amely feltételezi a megszólítható másik empatikus jelenlétét. Paschalis azzal, hogy lejegyzí Kümmernis életét, voltaképpen mások empátiájára akar hatni, hogy a szent példáján keresztül ő is majd elfogadásra kerüljön. Azaz Paschalis nemcsak Kümmernisnek ad újra arcot, hanem önmagát is szeretné újraépíteni és újradefiniálni.

Trauma és történelem kapcsolata

Végezetül vizsgáljuk meg a traumaelmélet és a történelem kapcsolatát. Somogyi Gyula rávilágít arra, hogy De Man, Felman és Caruth történelemkoncepciója – „mint a valós traumatikus visszatérése – meglehetősen távol áll a történelem pozitivista / humanista modelljétől, amely egy tudatos szubjektummal és a tudatos megértés számára közvetlenül hozzáférhető eseményekkel számol.”²¹ Például, Caruth gondolatmenete szerint a trauma képes megismételteni az elfelejtett tapasztalatot, illetve az eseményt a felejtés által és annak eredményeként válik megtapasztalhatóvá.²² Ezek alapján, Gyáni Gábor szavaival élve, megállapítható, hogy „a történelem csakis megtörténtének a hozzáférhetetlenségében ragadható meg.”²³ Gyáni Freud munkássága alapján kiemeli, hogy a lappangó traumatikus élmény később fejt ki a hatását. Az átélő tünetmentesen hagyhatja el a trauma helyszínét, de azt követően fokozatosan jelentkeznek nála súlyos lelki motorikus tünetek, amik a sokknak tulajdoníthatók, és ezt nevezi traumatikus neurózisnak.²⁴ Például Tokarczuk regényében a háború borzalmait örökíti meg Ergo Sum (nevének jelentése: „tehát vagyok”) története is, aki 1943-ban a háború alatt arra kényszerült az éhség miatt, hogy emberi húst egyen. Négy társával a hó miatt teljesen el voltak zárva a külvilágtól, és nem érkezett az állomásukra vonat az ellátmánnyal, így napok óta éheztek. Mikor egy megfagyott férfi testére bukkantak, úgy döntöttek, hogy megeszik, annak érdekében, hogy elkerüljék az éhhalált. A háború után Ergo Sum történelem és latin tanár lett, a visszatéréskor elfojtásra és feledésre kerültek a traumatikus események. Ám egy nap Platón soraikat olvasva teljesen összeroppant. Platón szerint, aki egyszer megkóstolta az emberhúst, az szükségképpen farkassá változik. A szöveg olvasásának hatására felszínre törtek a traumatikus emlékek. A következő teliholdkor Ergo Sum vérfarkassá vált és megharapott egy tehenet. Amikor felébredt, elhatározta, hogy kompenzálja a tettét és jelentkezik a tulajdonosnál, így lett Bobol paraszt jobbkeze. Ergo Sum átváltozása a büntudata és az elfojtott emlékek miatt következett be, a felejtés politikáját alkalmazta a feldolgozás helyett. Bobol parasztnál sorsa ténylegesen csak a létezésre irányult és mindenféle magasztos gondolatok és műveltség kiveszett az életéből, vegetáló élőlényé vált.

A társadalmi szinten jelentkező tünetek elkerülése végett, és a felejtés politikája ellen próbált fellépni Theodor W. Adorno, aki új diszkurzust igyekezett elindítani a Frankfurti Iskola közreműködésével. Új kultúrapolitikai kutatásokba, előadásokba kezdett annak érdekében, hogy megkezdjék a múltból való beszédet és a múlt feldolgozását. Adorno úgy vélte, a tárgyiasítás csak elfojtáshoz vezet, ezért az érzelmi és egyéni alapú szembenézés

21 Somogyi Gyula, „Dekonstrukció és etika között: A trauma alakzatai Shoshana Felman és Cathy Caruth írásaiban”, *Studia Litteraria*, 50/34(2011), 30. <https://ojs.lib.unideb.hu/studia/article/view/3986/3853> (2022. 03. 04)

22 CARUTH, *i. m.*, 11.

23 GYÁNI GÁBOR, „A történelem mint emlék(mű)”, *Kalligram*, 2016, 85.

24 GYÁNI, *i. m.*, 86.

az egyik legfontosabb alapja a feldolgozásnak.²⁵ A korábban alkalmazott felejtés politikája szerint a hallgatás kultúrája védelmező zónaként vagy gubóként funkcionál, amelyben a második világháborút követően a társadalom transzformációja elkezdődhet a politikai status quo érdekében.²⁶ Az ilyen típusú felejtést Susanne Buckley-Zistel fogalmával élve választott vagy szelektív amnéziának is nevezhetjük. A választott amnézia szerintem jobban utal a fent leírt események összefoglalására, hogy bizonyos problematikus és traumatikus momentumokat kizárnak a diszkurzusból, ezzel gátolva a lezárást és akadályozva a közösség múltjának megértését és a közösség identitásának sokoldalú megalapozását.²⁷ A választott amnézia fogalom helyénvalóságát legjobban Winston Churchill 1946-os zürichi beszéde támasztja alá, melyben a brit miniszterelnök kifejtette, hogy az újonnan kijelölt Európa érdekében a háború emlékeit a már jól bevált felejtés technikájával kell eltemetni. A miniszterelnök azzal érvelt, hogy a németek és azok, akik a tengelyhatalmakkal kollaboráltak, ne szembesüljenek továbbra is a múltjukkal és a tetteik súlyával, és követelte, hogy legyen vége az elszámolásnak. Hátat kell fordítani a múlt borzalmainak, hogy a jövő felé lehessen tekinteni, és nem engedhető meg a harag, a gyűlölet és a bosszúvágy, amelyek a múlt sérelmeiből táplálkoznak. Ennek értelmében a felejtés a modernizáció megteremtésének alapjává és a megújulás elengedhetetlen eszközévé vált.²⁸

Adorno, illetve Walter Benjamin és Max Horkheimer recepciója következtében paradigmaváltás következett be Nyugaton és a német diszkurzusban, ami pedig hatással volt a kelet-közép-európai térségre is. Az 1980-as években már széleskörben az emlékezőpolitikája váltotta fel a korábbi felejtés politikáját. A 1989-ben bekövetkező rendszerváltásokban az emlékezés kulcsfontosságú szerepet töltött be, mivel az emlékezés átalakító és integratív erővel bírt. A múlttal való megbékélés első lépése az áldozatok elismerése és hanghoz juttatása volt, olyan platformokat kellett biztosítani a számukra, ahol megoszthatták a sérelmeiket és szenvedéseiket. A történeteket pedig el kellett ismerni, és empátiával kellett fordulni a beszélők felé, mert az emlékezés egyben terápiás jellegű folyamat is.²⁹ Emlékezni kell, hogy politikailag és kulturálisan ne ismétlődhessen meg a múlt. A múlthoz való viszony új magatartásformái a megbékélés és az integráció lettek. A poszt-kommunista társadalmakban az emlékezés folyamata a társadalmi feldolgozás feltételévé

25 Gudrum BROCKHAUS, „Transgenerational Transmission”, *Memory and Political Change*, szerk. Aleida ASSMANN, Linda SHORTT, Palgrave Macmillan, London, 2012, 37.

26 Például a Szövetségesek meghagyták a korábbi vezető náci elit nagyrészét annak érdekében, hogy minél gyorsabb legyen a politikai és társadalmi helyreállítás folyamata a Hidegháború kontextusában, mivel szükségük volt egy gyorsan talpra álló nyugat-német gazdasági erőre.

27 Susanne BUCKLEY-ZISTEL, „Between Pragmatism, Coercion and Fear: Chosen Amnesia after Rwandan Genocide”, *Memory and Political Change*, szerk. Aleida ASSMANN, Linda SHORTT, Palgrave Macmillan, London, 2012, 76.

28 Aleida ASSMANN, *To Remember or to Forget: Which Way Out of a Shared History of Violence?* Edited by: Aleida ASSMANN, Linda SHORTT, *Memory and Political Change*, Palgrave Macmillan, London, 2012, 58.

29 ASSMANN, *i. m.*, 61.

vált, amit rendszerváltásnak kellett követnie, hogy teljes mértékben végbe mehessen a társadalom átalakulása. A fenntartható demokrácia nem alapulhat represszív hallgatásra, elfedésre és a felejtés politikájára. Jól látható, hogy a felejtés és az emlékezés politikája nem értelmezhető merev fogalmi keretek között, nem lehet élesen szembe állítani őket, mert a felejtéshez sem csak negatív értékek társíthatók és az emlékezés által is sok sérülés, veszteség emléke kerül újra a felszínre, ami pedig heves indulatokhoz, agresszióhoz, hibáztatáshoz és gyűlölethez vezethet.

Tokarczuk regényében a két főhelyszín: Nowa Ruda és Pietno időtlenségbe ragadt térségként, mágikus helyekként képviselik a közösséget, és ezáltal átlelkesített, megszemélyesített organizmussá válnak, és mint mágikus terek metaforikusan túlterhelődnek, azaz többszörös jelentésréteggel bírnak. A misztikusság forrása Tokarczuk művészetében a mágikus realizmusból gyökerezik, s erre vezethető vissza az élőbeszéd imitálása, a történetyszál nem lineáris vezetése és az eldönthetlenség misztikussága. A műfaj sajátosságai közé tartozik egyrészt az anekdotikus stílus, hiszen egyszerre mesél egy megtörtént, „valós” eseményt, amelynek van igazság alapja, miközben meghatározó jellemzője a képzeletbeliség. A mágikus világlátás része, hogy a természetfölötti nem ellenpontozza a műben jelentkező valóságot, hanem beilleszkedik annak világába. A mágikus magába olvasztja a racionálisat, azaz a mágikus felülírja a valóság kódjait és átmetaforizálja az eleméit.³⁰ A mágikus realizmus három meghatározó aktussal bír; az egyik az emlékezés és a mesélés, hiszen a helyek és az idősíkok, illetve azok között, amik összekötik őket, az emlékezés mutatkozik meg mágikus tevékenységként. Az elemzett regényben is láthattuk, ahogy az idősíkok egymásba fonódnak és a gyakori időbeli ugrások miatt, illetve az emlékek kuszasága miatt nehéz őket különválogatni. De az elbeszélő képes arra, hogy a sok történetfoszlányt valahogy egymáshoz illessze, mintegy médiumként az ő felidéző tevékenysége lesz az összekötő kapocs, ami összeilleszti a különböző idősíkok és terek darabjait.³¹ A legendaképződés úgyszintén mágikus, a benne rejlő kollektív emlékezet és képzelet miatt. Erre kitűnő példa Taki-a-Taki látogatása során feltáruló szörny legendája. Ezen kívül még a táj vagy város is mágikus lehet az átlelkesített helyszínek aprólékos leírása által, s ilyen tájjá válik a már említett Nowa Ruda és Pietno térsége is. A mágikus realista ábrázolás és az elbeszélés legfőbb meghatározója a határátlépés, az állandó dinamikus mozgás, mely a kronotopikus volta fényében jön létre. A kronotoposz jelentése: térbe sűrített idő. A mágikus tér megbonthatatlan egységet alkot, amely a reális időből is kiemelkedik, miközben az egyidejűség, az időbe sűrítettség úgy alakul ki, hogy az idősíkok, az emlékezés, a felidézés és a mesélés szálai keverednek és egymásba csúsz-

30 PAPP Ágnes Klára, „A mágikus realista anekdota. (A mágikus realizmus és a magyar elbeszélői hagyomány találkozása – A mágikus realizmus kronotipikus jellege”, *A perifériáról a centrum. Világirodalmi áramlás a 20. század középső évtizedeitől*. 3. 2005/2006, szerk. V. GILBERT Edit, Pro Pannonia Kiadói Alapítvány és Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2006, 265.

31 PAPP, *i. m.* 269.

nak. Papp azt a következtetést vonja le, hogy a mágikus tapasztalat és a kronotopikus vonások összefüggnek, valamint a nézőpontok, idősíkok, történetek és motívumok egymásra rétegződnek, ami pedig kevertséghez, hibriditáshoz vezet.³² A mágikus realizmus a határvidék bemutatásában a legerőteljesebb, ezért is játszódik Tokarczuk regénye is a cseh határ közelében. A határterület a legfőbb kifejezője a perifériális, a történelmi, a kulturális, illetve a nyelvi köztes állapot tapasztalatának, valamint a reprezentálójá az ezzel való szembesülésnek. Pietno térsége, mint a világ perifériája jelenik meg, amit ha egyszer is meglátogatunk örökre rejtélyes és misztikus tehetetlenséget bocsát reánk. A mágikus realizmus határsértései bekövetkezhetnek még az álmok, a látomások, a visszatérő képi motívumok (például a különböző gombás ételek receptjei és a gomba misztikusságát megerősítő történetek) és a legendák (például Szent Kümmernis élete) által is, amelyek mind-mind jelentkeznek a regényben.

Konklúzió

Összefoglalva elmondható, hogy a traumaelmélet értékelhető a dekonstrukció „történelemhez való visszatéréseként”, és ahogy a tanulmány már említette – Cathy Carruth traumaelmélete Paul de Man dekonstrukciójára épít, viszont fontos kiemelni, hogy közben túl is lép a szubjektum „arctalanításán”. A szubjektumot az definiálja, amit nem tud, amilyen emlékeket képtelen a felszínre hívni, azaz nem az elfojtott vágyak és fantáziák határozzák meg, hanem a nyom nélküli emléknymok. A traumáról bizonyosságot tenni viszont csak a tanúként való megtapasztalás formájában lehetséges, így a nem tudható, és az esemény, amire nem emlékezett a szubjektum, már megtapasztalható lesz. Radstone szavaival élve: „A tanúságtévő és annak tanúja közötti dialogikus jelentésalkotási folyamatok tehát láthatóan átveszik az elfojtás, közvetítés és jelentésalkotás azon intraszubjektív, de szociálisan formált tudattalan folyamatainak a helyét, amelyek a pszichoanalízis traumatizált emlékezetet illető alternatív felfogásaiban kerülnek előtérbe.”³³

Tanulmányom arra tett kísérletet, hogy értelmezze az irodalmiság alakzatát és szerepét a traumaelméletben, rámutatva a történelem traumaként való újrafogalmazására, valamint az irodalom és trauma viszonyában betöltött szerepére. Tézisem szerint az irodalom különösen fontos szerepet tölt be a traumaelméletben: tanúságtételként a felejtés ellenében hat, és képes újra arcot adni a történelem által eltörölt egyéni vagy társadalmi szintű traumatikus tapasztalatoknak.

32 PAPP, *i. m.* 283.

33 RADSTONE, *i. m.*